

למקין החשיב את רצח היהודים במלחמת העולם השנייה כמקרה חמור במיוחד של ג'נוסייד, ובוודאי לא ראה בעיה כלשהי בנייתוח השואה כמקרה פרטני של פשע זה. עם זאת, בישראל רווחת כיום ההשקפה הרואה בשואה מקרה נפרד וייחודי, שהמונח הרחב יותר של ג'נוסייד אינו יכול להכילו באופן מלא – לא בהגדרה הצרה של ג'נוסייד באמנת האו"ם ובוודאי לא בהגדרתו הרחבה של למקין. בעיני ישראלים רבים, השואה בין התנסויותיהם של יהודים בשואה לבין סבלם של עמים אחרים יוצרת מתמטיקה מוסרית כוזבת: הנחישות להשמיד פיזית את כל היהודים, ההרג התעשייתי של חלק גדול מהם במחנות השמדה ייעודיים, הניהול הביורוקרטי של תוכנית ההשמדה והאידיאולוגיה הגזענית המאיינת יצרו במשולב אירוע חסר תקדים. על-פי תפישה זו, מקרים אחרים של ג'נוסייד – ואפילו מקרים חמורים במיוחד כגון רצח הארמנים במלחמת העולם הראשונה או רצח העם שבוצע ברואנדה בשנת 1994 – חסרים ממדים מסוימים שהתקיימו בהשמדה של היהודים.

ביום עיון שנערך באפריל 2018 באוניברסיטת בראילן תחת הכותרת "שואה וג'נוסייד: בין הייחודי למשותף", נסב הדיון על השאלה אם יש לדבר על "שואה כג'נוסייד" או על "שואה וג'נוסייד"? גיליון זה של **זמנים** מציג את העמדה שאין מניעה עקרונית להשיב בחיוב על שתי האפשרויות: להצביע על ההיבטים הספציפיים של השואה, ובד בבד לדון בהיבטים הדומים בינה לבין מקרים אחרים של רצח עם. דיון אנליטי בתופעה היסטורית מחייב לבדוק לא רק את המקרה הפרטני, וזאת כדי לנסות ולגלות דפוסים. עלינו לבחון באופן השוואתי תהליכים של הקצנת אלימות ואת הגורמים השונים שהניעו אותה, וכך גם פרקטיקות שונות של החרגה, של עינויי גוף, של פירור קהילות ושל עיוות השפה; עלינו לבחון בצורה השוואתית ותאורטית עדויות, התמודדות עם טראומה, חוויות מגדריות וגיליות. רק כך נוכל להכריע בדבר ערכה האנליטי של ההשוואה. בריאיון שערכנו במיוחד לגיליון זה עם פרופסור יהודה באואר, מחוקרי השואה החשובים בעולם וממייסדי לימודי השואה כשדה מחקר אקדמי במדינת ישראל, הוא קובע שאין סתירה בין בחינת השואה מן הזווית הספציפית היהודית לבין בחינתה מן הזווית האוניברסלית. אנו שותפים לעמדה זו.

המשפטן היהודי-פולני רפאל למקין (Lemkin) טבע את המונח "ג'נוסייד" בשנת 1944 בספרו **שלטון מדינות הציר באירופה הכבושה** (*Axis Rule in Occupied Europe*). את הספר הוציאה לאור "קרן קרנגי לשלום בינלאומי" (Carnegie Endowment for International Peace), שהוקמה בשנת 1910 על-ידי טייקון הפלדה אנדרו קרנגי ושמימנה בין השאר את הקמת "ארמון השלום" בהאג – מקום משכנו הנוכחי של בית-הדין הבינלאומי לצדק. המושג ג'נוסייד הוא הלחם של התחילית היוונית genos (עם, גזע, שבט) והסיומת הלטינית cide (הריגה), ש"נוצר על-פי הדגם של מילים כגון הרג רודן (tyrannicide), הרג אדם (homicide) והרג ילדים (infanticide)" (עמ' 80).

עם הכיבוש הגרמני בשנת 1939 נמלט למקין מפולין לשוודיה ובסופו של דבר השתקע בארצות-הברית בשנת 1941. מחודשי המלחמה הראשונים ניתח למקין צווים שהוצאו בידי הממשל הצבאי הגרמני והסיק מהם שמטרות המלחמה הגרמניות – במיוחד במזרח אירופה – הן לפורר, להחליש ולהעלים עמים. עמים הקרובים בדמם לגרמנים, כגון פלמים, הולנדים ונורבגים, יעברו בהדרגה גרמניזציה וישתלבו ב"מרחב המחיה" הגרמני, בעוד עמים רחוקים יותר כמו פולנים, סלובנים וסרבים יתפוררו תחת ההתקפה המשולבת על יסודות קיומם המשותף. היהודים נידונו לחיסול פיזי מוחלט שבהכרח ישמיד גם את קיומם הקולקטיבי. בעיני למקין לא היה מונח משפטי הולם שיקיף את כל האפשרויות הקיימות לחיסול של התבנית הלאומית (national pattern) של עמים, ולכן הוא הציע את המושג החדש.

לאחר מלחמת העולם השנייה פעל למקין להגדרת ג'נוסייד כפשע בסדר המשפטי הבינלאומי, ומאמציו נשאו פרי חלקי עם אישורה באו"ם של "האמנה בדבר מניעתו של פשע הג'נוסייד וענישת מבצעיו" (The Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide) ב-9 בדצמבר 1948. העצרת הכללית אימצה את טיעונו הבסיסי של למקין בדבר ההכרח בהמשגה משפטית חדשה, אך הדגישה בבירור את נושא ההשמדה הפיזית של עמים, ודחתה את ההתייחסות לחיסול המרקם התרבותי, הרוחני והערכי של קבוצה לאומית. האמנה נכנסה לתוקפה ב-12 בינואר 1951 ועד היום הצטרפו אליה 149 מדינות. ישראל חתמה על האמנה ב-17 באוגוסט 1949, ואשררה אותה ב-9 במרץ 1950.